

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (nekaj odlomkov)

SPLOŠNE PRIPOMBE K NARODNEMU VPRAŠANJU

(. . .)

Tisti, ki ne priznavajo slovenske narodne samobitnosti, se sklicujejo na to, da so narodne meje nasproti ostalim južnoslovanskim narodom umetno ustvarjene. Toda ali sploh obstoje narodi, ki jih ni ustvarila zgodovina? Iz vseh dosedanjih izvajanj smo videli, da takih narodov ni. Tudi tu lahko navedemo Cankarja, ki je dejal v svojem govoru 1913. leta:

»... Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezi-

kovnem smislu zame sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo; toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim, čisto samostojnim kulturnim življenjem . . . Bodi tega kriva zgodovina, bodi kriv kdorkoli — jaz, ki dejstvo konstatiram, ga čisto gotovo nisem zakrivil.«*

Te Cankarjeve besede so tako teoretično kakor politično povsem razumljive in pravilne. Za Cankarja je narod rezultat objektivnih socialnih procesov in zgodovinskih razmer, ki ga nikaka politična ideologija ne more niti ustvariti niti izbrisati, dasi s tem seveda ni rečeno, da ne more v večji ali manjši meri vplivati na razvoj naroda. Prav zato, ker je narod zgodovinska kategorija, je seveda jasno, da subjektivni faktorji lahko imajo glede tega zelo veliko vlogo, še celo pa v zgraditvi nacionalne kulture in specifičnih črt nacionalnega značaja. Toda vse to vendarle ne more niti za las spremeniti dejstva, da politične ideologije (kakor na primer tako imenovano »integralno jugoslovanstvo«) narodov ne ustvarjajo. Na to je mislil tudi Ivan Cankar, ko je — kakor 70 let pred njim France Prešeren v borbi proti

* Ivan Cankar, Slovenci in Jugoslovani, govor na shodu »Splošne delavske zveze Vzajemnosti« 12. aprila 1913 v Ljubljani — Zbrani spisi, XIX. zv., uredil Izidor Cankar, str. 19.

Vrazovemu ilirizmu — nastopal proti »novoilirizmu« iz začetka tega stoletja. Zato seveda ni naključje, da je prišel ravno Cankar glede slovenskega narodnega vprašanja do najprilnejših teoretičnih zaključkov. Saj je bil tudi v praktični politiki najdoslednejši bojevnik za samoodločbo slovenskega naroda, in sicer ne v duhu avstromarksistične kulturne avtonomije, marveč v smislu teritorialne federacije. Medtem ko so slovenski politiki razpravljali o »kulturni avtonomiji«, je Ivan Cankar govoril jasno in nedvoumno:

»... Za človeka z naravno kmečko pametjo, ki bi prav nič ne vedel, kaj je diplomacija, kaj politika in kaj državni pravdnik, bi ne bil jugoslovanski problem kar nič kompliciran in bi sploh noben problem ne bil. Ta človek bi rekel: „Če mislijo ti štirje narodi, da so si sorodni in da bi najlažje in najboljše živeli, če bi bili združeni, naj se zgodi po njih želji, naj si v božjem imenu zgrade zvezno republiko jugoslovansko! ...“*

Praktična stran različnih stališč, o katerih smo spredaj govorili, se je hitro pokazala. Ivan Cankar je bil za samobitnost in svobodo slovenskega naroda in zato tudi za odcepitev od Avstrije in za ustvaritev neodvisne federativne demokratične republike jugoslovanskih narodov. Slovenska buržoazna politika, ki se je na besedah navduševala celo za »stapljanje« južno-slovanskih jezikov v enega, pa je bila skoraj do zadnjega dne oporišče avstro-ogrske monarhije. Ponavljalo se je isto, kar se je godilo pred revolucijo 1848. leta. Medtem ko je oficialna »ilirščina« na Slovenskem objektivno, a čisto tudi subjektivno, reševala avstrijski absolutizem, je bil tako imenovani »samoslovenski« Prešeren — ki je bil dejansko po vseh svojih koncepcijah pravo nasprotje »samoslovenstva« — na strani revolucije.

(...)

KRIZA FEVDALNEGA SISTEMA IN REVOLUCIJA SLOVENSkih KMETOV

(...)

Med tanko plastjo slovenske inteligence je našel humanizem močan odmev. Iz tega idejnega območja je izšel tudi Primož Trubar. Kot sinovi tlačanskega slovenskega ljudstva so predstavniki slovenske inteligence fevdalne epohe mogli relativno najbolj jasno izraziti rastočo notranjo krizo fevdalnega sistema, zato tudi ni naključje, da so bili pod vplivom humanističnih krogov in da so ideje teh krogov prenašali tudi na Slovensko. To duhovno gibanje je bilo vsestransko in se je izrazilo tako v politični aktivnosti kakor v kulturnem ustvarjanju slovenskega ljudstva. Ne le »krivoverska« gibanja in uporniške ideje, ampak tudi precejšnji dvig umetnosti, slikarstva, glasbe in tako dalje, ki so ga v tem času Slovenci prvič dosegli, govori o velikih socialnih in idejnih spremembah, nastalih na slovenskih tleh.

Reformacijsko gibanje na Slovenskem se je najprej pojavilo kot megleno in neopredeljeno idejno vrenje v tlačanskih množicah, zlasti v kmečkih puntih ob začetku 16. stoletja. To so bile razne struje mistikov in nerazvite hereitične sekte, ki so se povezovale s splošnim revolucionarnim vrenjem zatiranega ljudstva. Prav to gibanje, ki se je izražalo med drugim tudi v zahtevah po demokratiziranju cerkve in po pravici ljudstva, da si samo voli

* Prav tam, str. 14.

svoje duhovnike, je neposredno olajšalo in pripravilo pojav organiziranega protestantskega gibanja, katerega glavni ideolog in organizator na Slovenskem je postal Primož Trubar.

(. . .)

Reformacijsko gibanje in drugi idejni in politični pojavi, ki so bili z njim v zvezi, so seveda pomenili zgodovinski prelom epohalnega pomena v slovenskih deželah. To niso bili samo izraz novih progresivnih družbenih faktorjev, ki so postajali aktivni v teh deželah, ampak so neizbežno morali obuditi in okrepiti tudi težnje po samostojni politični in kulturni afirmaciji slovenskega ljudstva. To pot so se progresivne in revolucionarne sile razvijale v nedrih slovenskih tlačanov in trdovratna borba je dobivala vse ostrejšje oblike ter se razvijala tako, da so bili na eni strani reakcionarni *nemški* vrhovi, ki jih je spodkopaval in slabil vsak korak dalje v razvoju kapitalizma, na drugi strani pa progresivne in revolucionarne sile *slovenskega* ljudstva, ki so rasle prav iz takega razvoja in se v njem krepile. Ne glede na stopnjo in na obliko politične zavesti je jasno, da se je spričo tega boja moralo postaviti na dnevni red vprašanje samostojnega razvoja slovenskega naroda, njegove gospodarske moči in njegove kulture. Zato vse to gibanje pomeni objektivno tudi nacionalno afirmacijo slovenskega ljudstva, četudi zavest o tem še ni mogla jasno dozoreti v glavah ljudskih množic.

Za navidezno »čisto« religiozno diskusijo so se skrivale nove demokratične ideje, ki so postale idejna vsebina buržoaznih revolucij naslednjih stoletij. Pojavila se je zahteva po svobodi znanstvenega raziskovanja, po pritegnitvi meščanov in celo kmetov v skupščino deželnih stanov, po volitvi župnikov, po ljudskih sodiščih in tako dalje. Včasih so se pojavljale te zahteve zelo odkrito, včasih v najrazličnejših kompromisnih oblikah, toda očitno se je pokazalo, da se je politično aktiviziral ne le »tretji stan«, ampak tudi tlačan in plebejec. Sicer pa sta to oba pokazala tudi s svojimi oboževanimi upori, ki so pri nas izbruhnili precej bolj zgodaj kot meščanska reformacija.

Zelo hitro so se poluteranila mesta v slovenskih deželah in buržoazni element sploh. Ljubljana je tu dobila najvažnejše mesto. Večina lastnikov rudnikov, fužin in tako dalje je bila protestantska. Zanimivo je, da je ljubljansko meščanstvo, čeprav je bilo po svojem nacionalnem poreklu zelo pisano, zelo enodušno podpiralo Trubarjevo delo pri ustvarjanju slovenske protestantske književnosti. Med prvimi in najdoslednejšimi političnimi in materialnimi podporniki slovenske protestantske književnosti sta bila na primer ljubljanski sodnik Vid Khisel in njegov sin baron Hans, ki si je sredi 16. stoletja pri Ljubljani zgradil mlin, steklaro in papirnico. Khisli so bili bavarskega porekla, toda to jih ni oviralo, da ne bi bili med najbolj vnetimi podporniki slovenske protestantske književnosti. Ta dejstva po eni strani potrjujejo ugotovitve o odločilni vlogi ekonomskih faktorjev kapitalizma v *formiranju narodov*, po drugi strani pa kažejo na pravo vlogo ekonomskih in socialnih faktorjev v *reformacijskem gibanju* na Slovenskem, to se pravi, potrjujejo, da je pojav reformacijskega gibanja tesno povezan s procesom nastajanja kapitalističnega meščanstva na Slovenskem. Ni potemtakem nikako naključje, da je prav iz meščanskega ljubljanskega Klombnerjevega kroga in drugih podobnih krogov izšla ideja za izdajanje slovenskih protestantskih knjig.

Primož Trubar je vsekakor ena velikih progresivnih figur slovenske zgodovine. Toda obenem se v njem izraža vsa šibkost, nerazvitost in politični oportunizem slovenskega meščanstva njegove dobe.

(. . .)

S svojim literarnim delom je reformacijsko gibanje prispevalo pomemben delež k notranjemu zedinjevanju slovenskega ljudstva in premagovanju vplivov fevdalnega partikularizma na duševnost našega ljudstva. Reformacije ni mogoče preceniti, kajti skupaj s kmečkimi punti je silno veliko storila za afirmacijo slovenskega ljudstva — po toliko stoletjih tujega fevdalnega gospostva — kot samostojnega političnega faktorja. Dokazala je, da je slovensko ljudstvo sposobno tudi za boljšo usodo od tlačanske. Protestantska književna akcija je šele omogočila, da je prišla beseda majhnega podjarmljenega ljudstva z nezatno plastjo izobraženstva, ki si je z velikimi napori utrla pot h kulturi, v knjigo in da je z njo našla pot v zavest množic, jih budila h kulturi, jim vlivala samozavest in jih obujala k zavestnemu narodnemu življenju. Protestantska knjiga je imela vlogo prvega idejnega organizatorja slovenskega naroda. V tem smislu torej lahko brez pretiravanja trdimo, da so reformacija in kmečki upori položili temeljni kamen slovenskemu narodu v današnjem pomenu te besede.

Ne bomo se potemtakem zmotili, če trdimo, da reformacija pomeni prvi korak k formiranju slovenske nacionalne zavesti. Vsakdo, ki je na Slovenskem v tem času udarjal po fevdalizmu ali pa po posameznih njegovih oporiščih, je dejansko obenem postavljaj vprašanje samostojnega uveljavljanja slovenskega ljudstva, ljudstva tlačanov, plebejcev, maloštevilne inteligence in nerazvite buržoazije na začetku kapitalističnega razvoja. In prav v tem je največja zgodovinska zasluga slovenskih protestantov s Primožem Trubarjem na čelu.

(. . .)

SLOVENSKI NAROD V BURŽOAZNODEMOKRATIČNI REVOLUCIJI

(. . .)

Kapitalistične tendence, izhajajoče iz vrst slovenske buržoazije, so naletele potemtakem na dve oviri: na zapreke, ki jih je postavljala fevdalno-absolutistična reakcija kapitalističnim težnjam sploh, ter na nepremagljivi konkurenčni pritisk nemške buržoazije. Povsem razumljivo je, da so se v taki situaciji pojavljale vedno močnejše tendence proti fevdalnemu absolutizmu in za politično osamosvojitve slovenskega ljudstva. V radikalnih oblikah so se take težnje uveljavile predvsem med slovensko inteligenco in novo drobno buržoazijo v mestih in na vasi. Ta je najneposredneje občutila reakcionarni administrativni, gospodarski in kulturni pritisk fevdalizma in nemške hegemonije. Zato prav ta sloj tvori znaten del revolucionarnodemokratskega krila v slovenskem narodnem gibanju. Ta socialni sloj je bil seveda slab, prava slika slovenske gospodarske zaostalosti; zato samemu narodnemu gibanju ni mogel dati svojega izrazitejšega pečata. Eden najbolj znanih predstavnikov teh političnih tendenc je bil Prešernov najbližji prijatelj Andrej Smole.

Inteligenca je poleg tega videla v fevdalnem absolutizmu in nemški birokraciji sovražnika, ki je zapiral pot intelektualnemu življenju slovenskega naroda in gospodarsko spodrival slovensko inteligenco. Kolikor ta nemška birokracija ni zvesto služila nemškemu fevdalno-absolutističnemu režimu, je korakala vstric z nemško buržoazijo in podpirala njene hegemonistične tendence. Tudi to birokracijo je bilo torej mogoče zlomiti samo s strmoglavljenjem absolutizma in politično osamosvojitvijo Slovencev. Zato so se sredi inteligence revolucionarnodemokratske težnje najjasneje pokazale.

Po svojih socialnih tendencah je spadalo v ta tabor tudi *revolucionarno kmečko krilo*. Zemlja je bila geslo kmečkega gibanja. Imelo je potemtakem proti sebi istega sovražnika kakor kapitalistična buržoazija in inteligenca: fevdalno-absolutistično reakcijo. Toda za politični in nacionalni program slovenske buržoazije bi se mogel navdušiti kmet šele tedaj, ko bi v njem dominirala tudi zahteva po zemljiški odvezi brez odškodnine. Kakor bomo kasneje videli, se prav to pri nas zaradi oportunitizma slovenske buržoazije ni zgodilo. Kmet je zato iskal svojo lastno pot borbe za zemljo v spontanih revolucionarnih akcijah in nemirih ali pa je nasledal obljubam in posameznim reformam reakcionarnih fevdalnih in cerkvenih vrhov, ki so pristajali na posamezne koncesije, da bi izolirali kmeta od buržoazije in demokratičnega gibanja. Taki in podobni razlogi so vplivali, da so se posamezni tokovi progresivnega gibanja na vasi in v mestih dolgo razvijali ločeno in se medsebojno slabili. Prav v tem je eden glavnih vzrokov, da narodno gibanje kot celota ni dobilo značaja širokega revolucionarnega demokratičnega gibanja, ampak je dolgo ostajalo na ravni precej ozke politične in kulturne manifestacije.

Radikalnodemokratski smeri se je v praksi pridružilo tudi delavstvo. Ni bilo sicer številno in razen tega največ pod vplivom nemških revolucionarnih smeri, toda kot politični faktor se je v teh desetletjih že pričelo pojavljati.

Zavoljo splošne zaostalosti slovenskega naroda in politične strukture, o kateri smo prej govorili, je bil revolucionarnodemokratski tabor šibek. V politični praksi tega časa ni nikdar postal prevladujoče množično gibanje. Toda ideološko in kulturno je bil izredno močan. Ta tabor je dal slovenskemu ljudstvu Franceta Prešerna, pri katerem so se obče demokratične težnje zlele v klasično umetniško obliko, po vsebini pa predstavljajo najbolj zrelo politično miselnost pri Slovencih v tem razdobju. To levo krilo je bilo edino, ki je pri Slovencih vzdrževalo duhovno zvezo z demokratičnim tokom v Evropi, zato tudi najdemo pri Prešernu ideološko višino, ki je bila Bleiweisovemu krogu popolnoma nedostopna. Prešernova idejna sorodnost z mladoheglovci je značilna za slovensko demokratično smer. Ta filozofska struja je predstavljala tedaj še skrajno levo krilo nemškega buržoaznodemokratičnega revolucionarnega gibanja. Ni naključje, da se je Prešeren oklenil te miselnosti. Na drugi strani je bil povezan s slovenskim kmečkim ljudstvom, zato je v vseh njegovih nazorih prevladoval demokratični moment.

(. . .)

Ker je bila na tej razvojni stopnji narodna literatura tako važna rezerva revolucionarne demokracije, rezerva, ki je vodila vedno nove sile na bojišče zoper absolutizem, je naletela na tak trdovratni odpor absolutistične birokracije. Zategadelj pa je bila na drugi strani vsaka najmanjša pridobitev

v tej smeri važen politični uspeh. Od tod si moremo razlagati revolucionarni vpliv Prešernove poezije.

Pod takimi pogoji je postajalo vedno bolj jasno, da se osamosvojitve slovenskega naroda dá doseči samo kot rezultat zloma absolutizma. To spoznanje je jasno izrazil Prešern v svoji »Zdravici«, kjer zahteva:

de oblast
in z njo čast,
obilnost bodo naša last!

Doseči je bilo torej treba *oblast*, svojo politično *samostojnost*, če hočemo postati činitelj in če hočemo odpreti pot lastnemu gospodarskemu razvoju. Ni čudno, da je prav te stihe cenzura zaplenila. V nasprotju z meglenimi panslavističnimi iluzijami naših ilircev kaže Prešeren tu na konkreten politični cilj slovenskega naroda, kateri je edini zares mogel zajamčiti Slovincem normalen razvoj in napredek. Sam družbeni in politični razvoj je potemtakem tiral Slovence v naročje buržoaznodemokratske revolucije. To se je posebno jasno pokazalo ob pariškem buržoaznem prevratu 1830. leta, ki je izredno močno učinkoval na politične razmere pri Slovencih. Sprožil je celo vrsto kmečkih nemirov ter močno oživil politično aktivnost v mestih. Vse to nam dokazuje, da so obstajale socialne sile, ki bi mogle *postati nosilec* revolucionarnodemokratskega gibanja, na katerega bi se moral nasloniti boj za narodno osvoboditev in združitev Slovincem.

(. .)

Tudi znotraj slovenskega narodnega gibanja so se zato vedno glasneje oglašale revolucionarne demokratične tendence, ki so oživele celokupno narodnobuditeljsko delo. Zdelo se je, da bo demokratično levo krilo okrog Prešerna prevladalo. Delovanje te skupine je bilo zamišljeno precej širokopotezno in se ni omejilo zgolj na literarno področje. Še pred »Čbelico« bi imel iziti tudi politični list »Slavinja« (1824). Vlada »Slavinje« ni dovolila, ker se je bala strašila demokratizma. Smole, izrazit politični duh, pa je okoli leta 1840 nameraval izdajati »Ilirske Novice« z literarno prilogo »Ilirski Merkur«, ki bi jo urejal Prešeren. Tudi ta poskus ni uspel. Zato pa je temeljito opravila svojo vlogo »Čbelica«. Četudi jo je dušil teror »Svete alianse«, je s svojim bojem proti duhovnemu mračnjaštvu absolutizma in s svojim občeslovenskim značajem opravila izrazito politično delo. »Čbelica« in Prešernov krog sta za nekaj časa postala središče slovenskega narodnega gibanja predvsem po zaslugi Prešerna in Čopa, ki sta se visoko povzpela nad slovensko zaostalost. »Duha tega pesnika,« je dejal o Prešernu nemški pesnik in publicist Rizzi 1849. leta, »se cenzura ni mogla polastiti in najnedolžnejša pesen je prosved proti nadzorovanju slovstva po policiji; sleherna pesen je izjava svobodnega duha . . .«

Tudi pri »Čbelici« niso vsi sodelavci pripadali Prešernovi smeri. Narobe, Prešeren stoji s svojim ožjim krogom precej osamljen v tem taboru. Toda celotna smer »Čbelice« je bila vendarle nasprotje nedemokratskega prosvetljenstva v slovenskem narodnem gibanju in je bila zato glavni faktor njegovega napredka.

(. .)

NOTRANJA DIFERENCIACIJA SLOVENSKEGA NARODNEGA GIBANJA

(. . .)

Oportunistična politika slovenskega konservativnega vodstva je našla ogorčenega in doslednega nasprotnika v Franu Levstiku. V slovensko kulturno in politično življenje je vnesel Levstik duha ostre načelne kritike. »Kritika šele budi in kaže, kod je cesta v Atene«, to je bilo Levstikovo geslo. S tem geslom se je vrgla v boj proti konservativizmu Bleiweisovega vodstva demokratična struja, ki se je sedaj ponovno pojavila v slovenskem političnem življenju. Notranja nasprotja so se zaostрила.

Značilnost Levstikove borbe je bila v tem, da se je z vso odločnostjo boril tako proti glavnemu sovražniku slovenskega naroda, se pravi proti Avstriji kot taki, kakor proti brezprinciplnemu kompromisarstvu in oportunističnemu v lastnih vrstah, medtem ko so konservativni prvaki brezobzirno in grobo bili po domačih demokratičnih nasprotnikih, hkrati pa odpirali narodno fronto pritisku nemške monarhistično-veleposestniške reakcije. Levstik se je zavedal, da je boj slovenskega ljudstva proti premočnemu sovražniku mogoč samo tedaj, ko bo to ljudstvo notranje močno. Njegove vrste pa je v prvi vrsti slabil ravno oportunističem. Konservativno vodstvo, svetovnonazorsko zvezano s cerkvijo, socialno-politično pa z na pol fevdalnim veleposestvom ter Avstrijo in monarhijo, je bilo nesposobno, da bi realiziralo slovenski program. Zato je Levstik sem usmeril svoj glavni politični udarec. Boj, ki ga je pričel Levstik z »Napakami slovenskega pisanja«, se je potem prenesel na živi politični teren, v čitalnice in slovensko politično časopisje, ter je z boji proti dualizmu in s tabori dosegel svoj višek.

Usmerjenost Levstikovega duha v življenjsko stvarnost nam razodeva Levstika kot bojevnika, ki utira pot napredku. Boj za napredek je vselej zvezan s poudarjanjem stvarnosti, zakaj iz nje izhaja. Samó reakcija se izgublja v abstrakcijah, za katerimi skriva resnično stanje stvari. Levstik je predstavnik in glasnik tistih demokratičnih tendenc, ki so bile potlačene v porazu revolucije 1848. leta in so se sedaj v novi obliki, oprte na kmečke in delavske množice, izrazile v Levstikovem prizadevanju. In v tem smislu tvori Levstikovo literarno in splošno politično delo enoto. Tu kakor tam teži za osamosvojitvijo slovenskega naroda.

Z »Naprejem« je 1863. leta ustvaril Slovincem prvi načelni politični list in v njem obudil program iz 1848. leta. Zedinjena Slovenija in demokracija sta bili rdeča nit vse Levstikove politike. Izhajajoč iz interesov in čustvenega sveta kmečkega ljudstva, ki se je pehalo na politični oder, je Levstik hkrati izražal nazore, ki so bili svojstveni evropskemu liberalizmu. Pravzaprav je ravno on idejno najdosledneje utiral pot slovenskemu liberalizmu, čeprav je bil v neprestanem sporu s slovensko buržoazijo. Saj je na primer v šestdesetih letih očital slovenski buržoaziji, da ni napredna, da se premalo oprijemlje industrije, da ne uvaja novih strojev itd. Z zaničevanjem govori o teh »meželjnih«, ki odirajo ljudstvo, toda ne morejo napraviti koraka naprej v boju z nemškim kapitalom. Drugače tudi ni moglo biti. Plebejsko-demokratična misel si je mogla v tem času utreti pot samo v okviru liberalizma. Tako se je zgodilo, da je bil nekaj časa Levstik ideolog liberalne struje. Ko pa je socialni in politični razvoj potisnil buržoazne liberalce k

odkritemu paktiranju z reakcijo, tedaj se je Levstikova demokratična kmečkoplebejska natura uprla. Razšel se je z liberalizmom. Po tem polomu mu je preostala samo ena pot, če je hotel ostati zvest svojim načelom, pot s proletariatom, ki se je tedaj pojavil na evropskem in slovenskem političnem prizorišču. Toda za to pot je bil Levstik idejno nepripravljen in nesposoben. Preveč je bil zvezan z duhom liberalizma, da bi mogel ustvarjalno vplivati na razvoj delavskega gibanja na Slovenskem, dasi je izražal svoje simpatije za to gibanje in dasi je krvavo sovražil oportunistem in polovičarstvo slovenskega liberalizma. Vsekakor pa je bil Levstik v razdobju po letu 1860 najbistrejša politična glava, najvišji doseg slovenske demokratične misli tega obdobja.

(. . .)

Leta 1866 sta Levstik in Stritar izdala Prešernove poezije, ki jih je prej konservativno vodstvo slovenske politike sistematično poskušalo izročiti pozabi. To je bilo v času, ko se je notranji boj v slovenskem narodnem gibanju bližal svojemu višku. Ta akcija je bila skoraj demonstracija. Levstik je z njo odkrito manifestiral voljo, nadaljevati Prešernovo demokratično linijo v boju slovenskega naroda za svobodo.

(. . .)

SLOVENCİ V IMPERIALISTIČNEM OBROČU

(. . .)

Kljub temu pa je objektivna vloga delavstva tako vplivala na razvoj našega narodnega gibanja, da so vse mladinske narodnorevolucionarne struje, o katerih smo govorili spredaj in ki so nastajale zlasti znotraj svobodomiselnega tabora, stale pod vplivom delavskega gibanja. To mladinsko gibanje, ki je dobilo svoj ideološko najbolj izdelani lik v »Preporodu«, se je uprlo oportunistični narodni politiki liberalnega vodstva, ker je med inteligentno mladino dokončno prevladalo spoznanje, da je osvoboditev južnoslovanskih narodov mogoča samo kot rezultat zloma avstroogrske monarhije. To prizadevanje ni bilo enotno. Del mladine je težil samo k politični, se pravi k enakopravni državni združitvi z drugimi jugoslovanskimi narodi, medtem ko so zopet drugi branili integralno jugoslovansko smer v smislu nerealne umetne konstrukcije o ustvarjanju enotne jugoslovanske nacije. Zaletavanja te vrste, ki so bila nekaj časa karakteristična tudi za politiko povojne Komunistične stranke Jugoslavije, so potem po svetovni vojni močno škodovala položaju slovenskega naroda, zlasti še s tem, ker so potiskala velik del ljudskih množic direktno v naročje najreakcionarnejših sil, ki so se navidezno postavljale v obrambo slovenskih nacionalnih interesov. V predvojnih letih pa je to mladinsko gibanje kot celota predstavljalo nedvomno progresivno strujo, ker je s svojo težnjo po združitvi malih narodov na Balkanu slabilo celoten imperialistični sistem v tem delu Evrope. Prav zadnje dejstvo nam tudi pojasnjuje tesno povezanost mladinskih struj z delavskim gibanjem.

V tem razdobju je Ivan Cankar globlje in pravilneje doumel bistvo slovenskega vprašanja kakor kdorkoli med slovenskimi političnimi voditelji. Razumel je, da bo mogel slovenski narod spričo nemškega imperialističnega pritiska obstati samo v tesni zvezi z ostalimi jugoslovanskimi narodi. Toda

hkrati je odklanjal tako imenovano »integralno jugoslovanstvo«, ker se je zavedal, da je taka ideologija lahko samo pretveza za hegemonijo enega teh narodov nad ostalimi.

»... Kakor ste videli,« je dejal v svojem govoru »Slovenci in Jugoslavnici« 1913. leta, »sem smatral jugoslovanski problem za to, kar je: namreč za izključno političen problem... Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem oziru sploh ne eksistira...«

Potem nadaljuje:

»... Ako pride kdaj do političnega združenja jugoslovanskih narodov — in ne samo moja vroča želja je, temveč tudi moje trdno prepričanje, da do tega združenja res pride — tedaj se to ne more izvršiti drugače, kakor da se združijo enakopravni in enakovredni narodi...«

V nasprotju z vsemi socialnodemokratskimi teorijami o »kulturni avtonomiji« in v nasprotju z oportunistom vseh ostalih slovenskih strank je Cankar jasno in odločno zavzel edino pravilno stališče: združitev južnoslovanskih narodov v federativno demokratično republiko, ki naj postane jez proti imperialističnemu pritisku na Balkan.

S svojim govorom 1913. leta, ki je bil vsekakor izraz širokega razpoloženja v progresivnih krogih tistega časa, je Cankar v vrstah socialne demokracije v precejšnji meri prodr. Cankar je dal delavskemu gibanju na Slovenskem realističen in edino mogoč revolucionarni program boja za osvoboditev slovenskega naroda, program, okoli katerega bi slovenska socialna demokracija mogla zbrati najširše množice. S tem je bil storjen važen korak naprej v smeri uveljavljanja delavskega gibanja kot voditelja slovenskega narodnoosvobodilnega boja.

Cankar je to govoril tako rekoč na pragu svetovne vojne. Ta pa je mahoma postavila Slovence pred nova, toda odločilnejša vprašanja. Ko je pod Beogradom zagrmel prvi strel, je nastopil čas, ko se je morala slovenska politika brezpogojno jasno opredeliti: za *Avstrijo ali proti njej*. Avstrijska tradicija je bila tako močna, da so bila potrebna cela tri leta, preden so pričeli vrhovi političnih strank prvič resno dvomiti o zmagi centralnih sil in preden je pognala korenine misel na možnost popolnega zloma avstro-ogrške monarhije.

(...)

BODOČNOST SLOVENSKEGA NARODA

(...)

Zgodovina Slovencev je ena sama dolga veriga zatiranja in teptanja malega naroda. Toda odgovor, ki so ga vodilni politični faktorji slovenskega naroda v zadnjih sto letih dajali zatiralcem, je bil malokdaj takšen, da bi mogli biti nanj ponosni. Zaostalost je vodila tam, kjer bi moral voditi napredek. V prejšnjih poglavjih smo videli, kako so Slovenci zavoljo tega često bili orodje reakcije in celo, skupaj z ostalimi slovanskimi narodi, strašilo evropskega napredka. Sramotnosti pa tudi nevarnosti takega položaja so se zavedali mnogi naprednejši in liberalnejši duhovi v preteklosti. Celó Stritar je v »Dunajskih sonetih« o tem napisal naslednje stihe:

»Srce mi krvavi, plamti mi jeza;
v fevdalstvo, hlapčevstvo in zagorjanstvo
vklenili nam pošteno ste slovanstvo:
nečastna družba mi, ostudna zveza!

Svet čuje naj moj glas: Mi nismo taki!
Sovražniki ideje nismo nove,
svobodomorci, hlapci in mračnjaki!«

Toda Stritar in drugi, ki jih je bilo sram reakcionarne vloge slovenske odločujoče politike v zgodovini, je pač doumel, v čem je ta vloga, ni pa vedel, kje je izhod iz te reakcionarne zagate slovenskega naroda, v katero ga je pripeljala zaostala in mešetarska buržoazija. Ta izhod je našel šele Ivan Cankar, ko je zapisal:

*»Na tebi, na tvojih plečih, na plečih delavca-proletarca,
leži bodočnost slovenskega naroda, naroda-proletarca.«*

To je izročilo, ki ga je zapustil Ivan Cankar vsem tistim, ki bodo v bodoče odločali o usodi slovenskega naroda. Popolnoma jasno je povedal misel, ki so jo potrdila tudi vsa naša dosedanja izvajanja: da je bodočnost slovenskega naroda odvisna od povezanosti njegovega boja z naprednimi in demokratičnimi družbenimi silami na čelu z delavskim razredom. Samo če se bo slovenski narodni boj opiral na te demokratične sile, bo to jamstvo, da Slovenija v velikem boju med silami napredka in reakcije, v boju za resnično ljudsko demokracijo, ne bo — kakor 1848. leta — Vendeja, ki bi ostala pokopana pod razvalinami reakcionarne sistema.

Slovenski narodni problem tvorijo — v duhu marksističnih postavk o nacionalnem vprašanju — zlasti naslednja vprašanja:

1. Vprašanje nacionalne državnosti. Vsebina tega vprašanja je v pravi, da sleherni narod sam odloča o notranji ureditvi svojega državnega življenja in o svojem odnosu do drugih narodov.

2. Vprašanje gospodarske politike in izkoriščanja množic, se pravi, predvsem vprašanje gospodarske hegemonije in gospodarskih prednosti vladajočega naroda: v bančništvu (koncentracija kapitala), industriji (demon-taža industrije), v zunanji trgovini (usmeritev izvoza), v izkoriščanju državnih monopolov, pri gradbenih delih (ceste, železnice, bolnice, šole itd.), pri javnih delih, pri državnih nabavah, pri nastavljanju uradnikov, v davčni politiki itd. Sem spadajo tudi prednosti za vladajoči narod, ki jih prinaša »hegemonistični ključ« pri razdeljevanju izdatkov, kreditov, najrazličnejših fondov itd.

3. Agrarno vprašanje, to je vprašanje o veleposestvih, o na pol fevdalnih odnosih, o kmečkem gladu po zemlji in o vseh bremenih, ki teže kmečkemu človeku.

4. Vprašanje o političnih svoboščinah in pravicah, ki jih običajno kratijo zatiranim narodom.

5. Kulturno vprašanje, to je vprašanje o svobodnem razvoju narodne kulture, in sicer tako na področju razvijanja jezika, literature, umetnosti itd. kakor tudi na področju organizacijskega utrjevanja narodne samobitnosti; sèm spada vprašanje o šolah, učbenikih, kulturnih in drugih društvihtd.

ter o materialnem fondu za razvijanje te kulture, ki je odvisna od gospodarske moči naroda.

6. Vprašanje zunanje politike, to je prostosti, da narod sodeluje v mednarodnem življenju tako, kakor najbolj ustreza potrebam njegovega napredka in nacionalne svobode.

Očitno je torej, da ta vprašanja zadevajo vse plasti naroda. Narodno gibanje v današnjem času potemtakem ne more biti drugačno kakor demokratično občeljudsko gibanje.

(...)

Josip Vidmar in naša revolucija

Ne bi dajal strokovne ocene o Vidmarju kot književnem in kulturnem kritiku ter ustvarjalcu, kajti to ni področje, s katerim se ukvarjam. Toda ne glede na to, kakšne so subjektivne ocene sodobnikov o Vidmarjevem delu, je oceno danes že prinesel čas. Kajti ni mnogo ljudi našega časa, ki bi s svojim udeleževanjem in ustvarjanjem na področju kulture tako globoko vplivali na kulturno rast slovenskega naroda, kakor je vplival Vidmar. To še posebej velja za njegovo delo na področju književne in kulturne kritike sploh. Če je Fran Levstik šele izbojeval prostor pod soncem za kritiko v slovenskem kulturnem življenju, spada Josip Vidmar vsekakor v majhno peščico ustvarjalcev po Levstiku, ki so prispevali k tej kritiki tiste estetske, miselne in humane vrednote in tista obče človeška merila, ki so vnesla v rast slovenske kulture novo dimenzijo, se pravi, ki so edina bila sposobna razgaliti provincialno omejenost in samozadovoljstvo ter povečevanje neustvarjalnosti in zaostalosti pod videzom lažnega kulturnega patriotizma.

Seveda so take razsežnosti Vidmarjevemu ustvarjanju dajali predvsem njegov izostreni posluš za resnično družbeno vlogo posameznih kulturnih pojavov, se pravi, za tista humana in estetska merila, ki edina lahko določajo dejanske vrednote človekovega kulturnega ustvarjanja, kakor tudi veliko znanje ter na takšnem posluhu in znanju zasnovana sposobnost ločiti prehodno in postransko od resničnih prvin kulturne rasti. Kajti četudi je imel posluš za vse, kar je bilo novo in mlado v našem kulturnem življenju, vendarle ni hotel postajati žrtev mode, ne tuje ne domače, ali pa lažne formalistične »originalnosti«, ki nima resnične humane in estetske vrednosti. In prav te značilnosti njegovega ustvarjalnega dela, ki so opredeljevale njegov odnos do kulture, njenih ustvarjalcev in stvaritev, so narekovale tudi njegovo razmerje do splošnega družbenega dogajanja na slovenskih in jugoslovanskih tleh in v svetu sploh.

Toda ne samo te. Kajti čeprav je bilo področje Vidmarjevega dela predvsem književno in kulturno ustvarjanje samo po sebi, ne pa njegova družbenozgodovinska pogojenost — saj jo je včasih celo podcenjeval — se je Vidmar vendar dobro zavedal, da kultura nekega naroda ni samo plod dela poklicnih kulturnih delavcev, marveč izhaja iz celotnega družbenega življenja naroda, vseh njegovih razsežnosti in notranjih napetosti ter ustvarjalnih sposobnosti. Prav ta njegova zavest ga je objektivno in intimno povezovala s težnjami najnaprednejših slojev in sil slovenskega ljudstva in vseh